

בין כתיבת ביוגרפיה פוליטית לכתיבת מסה פוליטית

ארנון למפרום

אודי מנור, יגאל אלון: ביוגרפיה פוליטית 1949–1980,
אור יהודה, הוצאת דביר, 2016, 472 עמודים.

מיד לאחר מלחמת ששת הימים הגה יגאל אלון, אז שר העבודה בממשלתו של לוי אשכול, את 'תכנית אלון', שביקשה להעביר לשליטה ישראלית את בקעת הירדן וירושלים המאוחדת וליצור בכך גבולות בטוחים יותר מגבולות שביתת הנשק מ-1949 – אך להימנע מסיפוח אזורים בגב ההר בשומרון וביהודה המאוכלסים בצפיפות בערבים. אזורים אלה נועדו לפי התכנית לקבל אוטונומיה או להיות תחת שלטון ירדני. אף שלא התקבלה באופן רשמי, זו התכנית שלפיה פעלה למעשה ממשלת המערך מ-1967 ועד המהפך ב-1977, וגם אחר כך השפיעה על קבלת ההחלטות המדיניות בישראל. יש מי שסבורים, ובהם אודי מנור, שבהתאמות מסוימות זו התכנית הטובה ביותר והמעשית ביותר גם כיום.

בעיתונות היומית ממשיכים להתפרסם מאמרים על תכנית אלון אשר מוכיחים את הרלוונטיות שלה גם כיום.¹ מכאן החשיבות הרבה לחקר דמותו ופועלו של יגאל אלון בשנים 1950–1980 – השנים שאותן לא חקרה אניטה שפירא בביוגרפיה שכתבה על יגאל אלון.² אניטה שפירא מסיימת את ספרה בדצמבר 1949, בהתפתרותו של אלון מצה"ל, ואילו מנור מתחיל את ספרו בפעילותו של אלון בינואר 1949 במערכת הבחירות לאספה המכוננת (הכנסת הראשונה).

מנור כתב ביוגרפיה אוהדת על אלון, והתמקד בה בפעילותו ובהגותו הפוליטיות: ממערכת הבחירות לכנסת הראשונה לבאות אחריה, לתפקידיו המיניסטריאליים, למלחמת

1 ב' מיכאל, 'ישחית, משחית, השחית...', הארץ, 5.9.2017; אורי זילברשייד, 'תוכנית אלון כבסיס להסדר ביניים', שם, 12.9.2017; אלישע שפירא, 'גדולתה של תוכנית אלון', שם, 17.9.2017.
2 אניטה שפירא, יגאל אלון: אביב חלוד, בני ברק 2004.

ששת הימים, לתכנית אלון, לפעילותו במלחמת יום הכיפורים, להסכם הביניים עם מצרים (1975) ולניסיונו לרוץ לראשות מפלגת העבודה שנקטע בגלל מותו הפתאומי. יש הצדקה מלאה להחלטתו של מנור להקדיש מחקר ביוגרפי לגדול מפקדי השדה במלחמת העצמאות, שהפגין יכולת אסטרטגית וכישורים טקטיים והיה מנהיג כריזמטי. בשנים שבהן דן הספר היה אלון תחילה מראשי מפלגה בינונית בכנסת (אחדות העבודה-פועלי ציון) ולאחר מכן מראשי מפלגת השלטון – מפלגת העבודה והמערך. הוא כיהן בכנסת כ-24 שנים; כ-15 מהן כיהן כשר בממשלות ישראל (במשרדי העבודה, הקליטה, החינוך והתרבות והחוקין) ובתשע מתוכן כיהן גם כסגן ראש הממשלה. היו משרות שחשק בהן אך לא קיבלן: שר הביטחון ערב מלחמת ששת הימים וראש הממשלה כ-1969 וב-1974. אלון לא היה מנהיג לאומי מן המדרגה הראשונה, כלומר מנהיג שנחשב בעיני הציבור למנהיג לאומי מן המדרגה הראשונה וכזה שמשפיע באופן מכריע על גורל המדינה. אך הוא כמעט היה כזה, ואפשר שהיה הופך למנהיג כזה אילו תכנית אלון הייתה מתקבלת בישראל ובממלכת ירדן כבסיס להסדר בתחילת שנות השבעים, או לולא נפטר בטרם עת. אבל אי אפשר לקחת ממנו את התכנית הקרויה על שמו.

היותו של אלון גדול מפקדי השדה במלחמת העצמאות לא הקנתה לו תגמול פוליטי. מדינת ישראל חוותה עד כה חמש מלחמות רבתי שהיו כרוכות בגיוס מילואים המוני ובתנועה מקיפה של כוחות השדה: מלחמת העצמאות, מלחמת סיני, מלחמת ששת הימים, מלחמת יום הכיפורים ומלחמת לבנון הראשונה (של"ג). מה היה גורלם הפוליטי של מפקדי השדה הגדולים (להבדיל מהרמטכ"לים ומקציני המטה³) באותן מלחמות? איש מהם – האלוף אסף שמחוני במלחמת סיני, האלוף שייקה גביש במלחמת ששת הימים, רב אלוף חיים בר-לב במלחמת יום הכיפורים⁴ והאלופים אמיר דרורי ואביגדור בן-גל (נינוש) במלחמת לבנון הראשונה – לא היה למנהיג לאומי מן המדרגה הראשונה, איש איש וסיבותיו.

בפתח הספר כותב מנור: 'מטרת הספר הזו להראות כי דרכו של אלון ממשיכה להיות נכונה גם 36 שנים לאחר שהלך לעולמו' (עמ' 23). לפני שנדרון במטרה זו אפשר להסיק מהמשפט שאין לו ספק שדרכו של אלון הייתה נכונה בימי חייו. אולם המטרה שמציב מנור, להוכיח שדרכו הפוליטית של אלון נכונה גם כיום, היא מטרה ראויה למסה פוליטית – אך ספק אם היא ראויה להיות המטרה הראשית בכתיבת ביוגרפיה פוליטית. אינני פוסל ביוגרפיה פוליטית שהמסקנה מקריאתה תהיה שדרכו הפוליטית של מושא המחקר הייתה נכונה או

3 עם קטגוריה זו נמנים יעקב דורי, יגאל ידין, משה דיין, יצחק רבין, דוד אלעזר (דרדו) ורפאל איתן (רפול). שניים מהם, דיין ורבין, היו למנהיגים לאומיים מהמדרגה הראשונה. דיין ורפול, אף שפנו לפוליטיקה, לא היו למנהיגים מהמדרגה הראשונה.

4 יש הרואים באלוף אריאל שרון את גדול מפקדי כוחות השדה במלחמת יום הכיפורים. אולם שרון היה במלחמה רק אחד מחמישה מפקדי האוגדות של צה"ל – ויש כאלה שמתחו ביקורת על הדרך שביצע את תפקידו. עם זאת המלחמה חיזקה את דמותו כמנהיג לאומי. גם קודם למלחמה הוא היה מנהיג פוליטי משמעותי שיום את הקמת הליכוד ובהמשך חייו הפך למנהיג לאומי מהמדרגה הראשונה.

מוטעית, אך זו אמורה להיות רק תוצר משני של המחקר הביוגרפי. לטעמי המטרה הראשית בכתיבת ביוגרפיה פוליטית היא לענות על סוגיות מחקר מהותיות לקריירה הפוליטית של האישיות הנחקרת: מדוע עלה או לא עלה לגדולה? ואם עלה לגדולה – כיצד? ומדוע ירד מגדולתו? או: כיצד התפתחה מחשבתו המדינית? ומדוע מחשבתו המדינית הייתה בעלת השפעה משמעותית על חייה של מדינתו? אין בכוונתי לטעון שמנור לא חקר סוגיות מהותיות לקריירה של אלון ולגישתו המדינית. אדרבה – הוא עשה זאת, אולם לא תמיד נתן לכך את מלוא תשומת הלב הנדרשת.

בפרק המבוא (עמ' 23-44) מסביר מנור מדוע כתב ביוגרפיה פוליטית ולא ביוגרפיה מלאה הכוללת את חייו האישיים של אלון – ואני מסכים עם גישתו. פה ושם הוא עוסק בפרטים אישיים כאשר הם חיוניים למיקוד הפוליטי של הספר. בעמודים 41-43 הוא מספר על נורית, בתו הבכורה של אלון שסובלת מפיגור שכלי.⁵ גורלה של נורית קבע הרבה בחייו של אלון, כפי שמנור מראה. עם זאת, טוב עשה כשהראה את ההתעלמות הרשמית של יגאל אלון מקיומה של נורית בתקופה שבה עוסק הספר, בראש ובראשונה בספרו האוטוביוגרפי של אלון בית אבי שיצא לאור ב־1974. מנור צריך היה להתייחס גם ל'טיק' – התכווצות עצבית בלתי רצונית במחצית מפניו – שממנו סבל אלון בשנים האחרונות לחייו. הציבור ראה זאת וקרוב לוודאי שתופעה זו פגעה בדימויו הציבורי.

רוב הפרקים בספר מסודרים באופן כרונולוגי. אחד הפרקים החשובים מוקדש לתכנית אלון (עמ' 248-284). מנור מראה את מקורות התכנית וכיצד התייחסו אליה אישים שונים בפוליטיקה הישראלית, וכן חוסיין מלך ירדן ומדינאים בעולם. הוא מעלה אפשרות שהתכנית הייתה מתגשמת בראשית שנות השבעים, אף שחוסיין היה חייב לומר עליה שהיא 'Totally Unacceptable'. האפשרות היחידה להגשימה הייתה במסגרת הסכם ביניים שבו הייתה מוקמת אוטונומיה פרו-האשמית. זו הסיבה שאלון וחוסיין נפגשו שמונה פעמים. אולם התכנית הוכשלה בראשית שנות השבעים בוועדת שרים לא רשמית שזימנה גולדה, עקב התנגדותו של דיין (עמ' 248-284).

בפרק שבו מציג מנור את התכנית באופן רהוט הוא מתייחס לפגישתו של אלון עם הנשיא ג'ונסון בבית הלבן בספטמבר 1968 (עמ' 254-255). אולם הוא מתעלם מנזיפתם של אשכול ואבא אבן ביצחק רבין על ארגון הפגישה. אגב, למען הדיוק ההיסטורי, אשכול נפגש עם ג'ונסון בינואר 1968 בחוותו של ג'ונסון בטקסס, ולא כפי שכתוב, בבית הלבן.⁶ כאמור, מטרתו של מנור הייתה להראות שדרכו הפוליטית של אלון ממשכה להיות נכונה גם כיום ומובן מאליו שהיא הייתה נכונה בימי חייו. להערכתי מטרה זו שימשה נר לרגליו בתזה המרכזית שלו על דוד בן-גוריון, משה דיין ושמעון פרס (כולם אנשי רפ"י).

5 לפי גרסה אחרת נורית היא אוטיסטית. טל בשן, 'יגאל אלון: הפספוס הגדול של הפוליטיקה הישראלית', מעריב, 28.2.2013.

6 משה ביתן, 'יומן מדיני, 1967-1970', ערך ארנון למפרום, תל-אביב 2014, עמ' 106. פגישתם של אשכול וג'ונסון בבית הלבן התקיימה ביוני 1964.

בצדק רואה בהם מנור את יריביו של יגאל אלון. אלה האנשים שעמם התעמת בדרכו כאיש צבא, כהוגה פוליטי וכאיש מפלגה. אולם מטרת העל מביאה לעתים לעיוות מסוים בהצגת דרכם המדינית של דיין ופרס. מנור מציג אותם (ובאופן חלקי גם את בן-גוריון, עמ' 85-86) כאנשי 'הקיפאון המדיני' או 'אי התערבות' (בענייני ערביי השטחים) (עמ' 29), בניגוד לדרכו של אלון שביקש להשפיע על המציאות ולשנותה. מנור מסביר גם את פיתוח היכולת הגרעינית של ישראל בידי השלושה כאמצעי ליצירת מאזן אימה שיבסס את הקיפאון המדיני – בניגוד לאלון, שראה בפיתוח הגרעין תוספת בלבד ליכולת הקונבנציונלית (עמ' 153-162). פנים נוספות לשמירת הסטטוס קוו בידי דיין היא ה'התחפרות' שבה דגל בחזית הצפון במלחמת ששת הימים (עמ' 197, רמז לאסטרטגיית ההתחפרות שבה דגל בן-גוריון ערב מלחמת ששת הימים), וה'פשרה הפונקציונלית' בשטחים (עמ' 250-251, 272), שייתרה את הצורך לקבל החלטות על גורל השטחים. זאת בניגוד לאלון, שדגל בסיפוח בקעת הירדן ואזורים אסטרטגיים נוספים. מנור מביא לשיא את טיעונו על הקיפאון המדיני, בפרק על מלחמת יום כיפור:

ככל שהקיפאון המדיני העמיק, הנחת העבודה הייתה שסיכויי המלחמה גבוהים יותר. בהתאם, הנהגת המדינה דאגה לאמצעים מיוחדים שתפקידם היה להכריע אם לגייס מילואים. אמצעים אלו לא הופעלו, אך בניגוד לפולקלור, לא בעקבות זחיחות ויהירות, אלא ככוונת מכוון. מי שדאג לא להפעילם היו אנשי 'הקיפאון המדיני' שבראשם עמד שר הביטחון [דיין]. שבכיר אנשיו בפיקוד היה ראש אמ"ן אלי זעירא (עמ' 286, ההדגשה שלי).

במילים אחרות: מנור רומז (הוא לא כותב זאת במפורש) שזעירא לא הפעיל את האמצעים המיוחדים לפי הנחייתו של דיין. נוסף על כך מזכיר מנור את אחריותו של זעירא ב-1970 (לפי דברים שכתב רבין), בעת שכיהן כנספח צה"ל בווישנינגטון, כאשר מנע טיסת צילום אמריקנית ערב הפסקת האש עם מצרים, שהייתה יכולה להראות הפרות מצריות של הפסקת האש שסיימה את מלחמת ההתשה. הוא עשה זאת לאחר שקיבל 'מברק מגורם בכיר מאוד במערכת הביטחון של ישראל', רמז לדיין. אילו צילמו האמריקנים את אזור התעלה היו המצרים מתקשים יותר להפר את ההסכם ולקדם מזרחה טילי נ"מ שסייעו להם ב-1973 (עמ' 293).

מנור מסכם את הפרק בטענה ש'האמצעים המיוחדים' לא הופעלו 'בכוונת מכוון מדינית' ולא בגלל 'קונצפציה' או 'דיסוננס קוגניטיבי'. דיין ביקש לשמור את הקיפאון המדיני, בניגוד לאלון שביקש להגיע לפשרה טריטוריאלית עם גבולות בני הגנה. אילו הופעלו האמצעים המיוחדים, הייתה ישראל נערכת למלחמה במועד על ידי גיוס כללי וקידום אוגדות לשתי החזיתות, וייתכן שזו הייתה נמנעת. מנור רומז שמהלך כזה היה מונע את המשך הקיפאון המדיני, בוודאי אחרי הבחירות לכנסת ב-1973 (עמ' 310-312).

התזה של מנור על דיין מרתקת, אלא שהיא לוקה כאמור בעיוות מסוים. דיין היה איש של רעיונות שונים, מגוונים ואפילו סותרים, כזו הייתה דמותו האניגמטית. לא תמיד הוא היה איש הקיפאון המדיני. מהצעתו לנסיגה ישראלית מתעלת סואץ בסתיו 1970, למשל, כלומר הסכם ביניים ושכירת הקיפאון המדיני, מתעלם מנור. מאוחר יותר, בעת שדיין כיהן כשר החוץ בממשלתו של מנחם בגין, הוא תמך בויתור על כל סיני, כולל שארם א-שייח', בניגוד לעמדתו הקודמת.

הצגת תפיסתו של דיין את רעיון הסכמי הביניים נובעת כאמור מכך שמנור ביקש להציב את דיין כיריב העליון, כאנטיזה לאלון. המציאות הייתה מורכבת יותר. לא רק שבין שני האישים הייתה הערכה הדדית (ומנור מראה זאת), אלא שהיו מקרים ששניהם ניצבו באותו צד של המתרס. בממשלתו של אשכול שניהם היו במיעוט שתמך בהצבעה הראשונה, ב־27 ביוני 1967, בהחלת החוק הישראלי על מזרח ירושלים (אף שדיין דגל בגבולות מצומצמים יותר של שטח ירושלים). שניהם אף היו במיעוט שהתנגד להצעתו של שר החינוך והתרבות זלמן ארן להחזיר את עקורי 1967 ב־2 ביולי 1967.⁷ ייתכן שהצבתו של דיין משרתת מסה פוליטית, אך היא אינה משרתת ביוגרפיה פוליטית.

ישנם כמה אי דיוקים בספר ודברים הדורשים הבהרה. בעניין שדרוגו של אלון לתפקיד סגן ראש הממשלה בקיץ 1968 (עמ' 210), עדיף היה להביא כאן (ולא מאוחר יותר, בדברי התגובה של אלון לוועדת אגרנט, עמ' 286–287) הסבר על מעמדו (או חוסר מעמדו) של סגן ראש הממשלה בישראל. בתקופה שאלון כיהן בתפקיד זה לא היה מעמד רשמי לתואר 'סגן ראש ממשלה'. עד 1963 לא היה כלל סגן ראש ממשלה, מלבד אפיזודה בת שלושה שבועות ב־1952 כשכיהן אליעזר קפלן בתפקיד זה. בשנים 1963–1966 כיהן אבא אבן בתפקיד זה וסייע לאשכול ביחסים הבין־לאומיים. עם זאת, היה בתואר זה מעט שדרוג לאלון בגלל היוקרה שנלוותה לו. מאז היו תקופות שבהן מונו כמה סגנים לראש הממשלה ואף 'ממלא מקום ראש הממשלה', אך עד שנת 2003, כאשר נחקק 'חוק יסוד: הממשלה', לא היה להם מעמד רשמי.

מנור מזכיר גם את החלטת הממשלה מ־19 ביוני 1967, לוותר על כל סיני ורמת הגולן עד הגבול הבין־לאומי, תמורת שלום והסדרי ביטחון (עמ' 207). הוא כותב: 'בתוך זמן קצר – בשלהי דצמבר 1967 ובדיוק שנה לאחר מכן – בוטלה "ההחלטה הסודית" הן בכל האמור בסוריה והן בכל האמור במצרים'. למעשה, ההחלטה לא 'בוטלה' אלא נשחקה. באוקטובר 1967, אחרי 'הלאוים של ח'רטום', הטבעת המשחתת 'אילת' והפגזת ערי התעלה בידי ישראל, כתב אשכול לאבן: 'מסופקני אם היום תאשר הממשלה את הסיכום מ־19 ביוני בדיוק'.⁸ שנה לאחר מכן, ב־31 באוקטובר 1968, בוטלה ההחלטה באופן רשמי

7 ארנון למפרום, לוי אשכול: ביוגרפיה פוליטית, 1944–1969, תל־אביב 2014, עמ' 490–491.

8 שם, עמ' 499, הערה 71.

לגבי מצרים. ארכיון המדינה פרסם את המסמכים הרלוונטיים ביוני 2012. יואב גלבר
כותב דברים דומים.⁹

אשר לעליית מעמדו הפוליטי של אלון, עניין זה קצת מטושטש בביוגרפיה, שמציגה את אלון בטעות כמספר 58 ברשימת מועמדי מפא"י לכנסת ב-1949, במקום מפ"ם (עמ' 49). בבחירות לכנסת ב-1951 היה צריך לציין שאלון (שלמד אז באוקספורד) לא היה מועמד לכנסת (עמ' 63). בתיאור הבחירות לכנסת ב-1955 (עמ' 83-84), וב-1959 (עמ' 118-121) לא נזכר מיקומו ברשימת מועמדי אחדות העבודה. רק בעמוד 136 מציין מנור את מיקומו של אלון ברשימת המועמדים לכנסת: מקום רביעי ב-1955 ושני ב-1959. יחס דומה ניכר בתיאור הבחירות ב-1961, כאשר אלון היה שני ברשימה. בעמוד 181 כותב מנור שאלון היה יושב ראש מטה הבחירות של 'המערך הזוגי' ב-1965, בלי להתייחס לכך שלמערך היה עוד יושב ראש מטה חשוב ורב השפעה – פנחס ספיר מטעם מפא"י – בשעה שאלון ייצג את אחדות העבודה. בכך הוא קושר לאלון כתר שרק בחלקו הגיע לו על ניצחון המערך בבחירות.

שאלה חשובה שנותרת ללא דיון מעמיק היא מדוע החליט אלון לא לרוץ לראשות המפלגה ב-1977 (עמ' 383). מנור גם מדווח שאלון ניצח על השיקום הכספי של מפלגת העבודה לאחר התבוסה ב-1977 (עמ' 405), דבר הדורש הסבר, כי אלון לא היה יושב ראש המפלגה אלא פרס. הוא אף לא היה מזכ"ל המפלגה, זה היה תפקידו של חיים בר-לב. אם כך, מי הטיל על אלון את התפקיד?

בשאלת הצטרפותה של ישראל לשוק המשותף כותב מנור שאשכול שאף ב-1962 שישראל תצטרף לשוק המשותף ואלון השיג זאת לאחר 15 שנה (עמ' 173). עם זאת, אשכול סבר בתחילת שנות השישים שישראל אינה כשרה עדיין לאתגר של חברות מלאה בשוק המשותף – מה שהיה חושף את הכלכלה הישראלית ליבוא מוצרים ושירותים מאירופה. הוא ביקש במפורש שישראל תהיה 'חברה-נלווית', כמו יוון באותה עת.¹⁰ ביוני 1964 הצליחה ישראל להשיג הסכם מסחרי ראשון עם השוק המשותף. ישראל השיגה מעמד של חברה-נלווית לקהילה האירופית ב-1975, בעת שאלון כיהן כשר החוץ, כלומר לאחר 13 שנה. בספר יש הפניות מעטות למאמרים שפרסם אלון בעיתון למרחב (עמ' 80, הערה 123; עמ' 82, הערה 3). חבל, שהרי עיתון זה היה העיתון בה"א הידיעה של אחדות העבודה והוא סיקר את הפעילות המפלגתית ושימש במה לפעיליה. מנור טוען (עמ' 64-80) שאלון הקים את למרחב ככלי לשכנוע אנשי אחדות העבודה לפרוש ממפ"ם.

בהכנת הספר עשה מנור שימוש מסיבי במקורות ראשוניים רבים ועשירים: ראיונות שנערכו עם יגאל אלון וחומר ארכיוני חשוב בארכיון בית יגאל אלון, בארכיון יד טבנקין,

9 יואב גלבר, 'מה לעשות בשטחים? על החלטת ממשלת ישראל ב-19 ביוני 1967', האומה, מס' 195, סתיו תשע"ה, עמ' 44-55.

10 ארנון למפרום וחגי צורף (עורכים), לוי אשכול ראש הממשלה השלישי: מבחר תעודות מפרקי חייו, 1895-1969, ירושלים תשס"ב, עמ' 348, 376.

בארכיון גינוסר ובארכיון מפלגת העבודה. מקור מרכזי נוסף להבנת פעילותו של אלון בתפקידיו המיניסטריאליים הוא ארכיון המדינה, אך בו לא עשה מנור כמעט שימוש, וחבל. הבנתנו את יגאל אלון טובה יותר בזכות קריאת ספרו של מנור. יש חשיבות רבה לספר שנכתב על גדול מפקדי השדה של מלחמת העצמאות, מנהיג כריזמטי רב כישורים שנשא במשרות רבות וחשובות, הנחיל לנו את תכנית אלון וכמעט היה למנהיג לאומי מהמדרגה הראשונה. חבל שהספר נכתב יותר כמסה פוליטית ופחות כביוגרפיה פוליטית. גם העריכה אינה קפדנית דייה וקיים אוסף גדול של מסמכים חשובים שעליהם היה יכול להתבסס.

